

**ЕКСПЛІКАЦІЯ ЯК СПОСІБ ПЕРЕКЛАДУ БЕЗЕКВІВАЛЕНТНОЇ
ЛЕКСИКИ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО СТИЛЮ**

Н. А. Бараненкова, С. В. Литвин

м. Чернігів, Чернігівський національний технологічний університет
natasha_chn@mail.ru, xpower777@gmail.com

Стаття присвячена проблемам технічного перекладу, зокрема особливостям застосування прийому експлікації в перекладознавстві як одного із способів адекватного розуміння безеквівалентної лексики іншомовного джерела. Саме в текстах науково-технічного характеру зустрічається фахова лексика, що часто не має прямих еквівалентів при перекладі з однієї мови на іншу, і тому переклад технічної літератури має на меті прагматичну адаптацію тексту оригіналу при необхідності збереження форми та змісту. Виділені основні різновиди експлікації, що базуються на лексичному значенні слова у певному контексті, проаналізовані переваги та недоліки кожного з них, надані рекомендації щодо їхнього застосування при навчанні технічного перекладу студентів немовних вищих навчальних закладів.

Ключові слова: безеквівалентні терміни, експлікація, калькування, описовий переклад, транскрипція, транслітерація.

Вступ. В умовах активного входження України в світовий економічний простір та інтеграції з багатьма європейськими країнами на базі розширення промислових та наукових стосунків, однією з вимог до випускників закладів вищої освіти є практичне оволодіння іноземною мовою як засобом фахового спілкування. Інтерес до дисципліни зростає тоді, коли вона є практично значущою, коли студенти чітко усвідомлюють перспективи використання отриманих знань, вбачають цінність здобутих ними навичок і вмінь, оскільки ті збільшують їхні шанси на успіх у професійній діяльності. Студенти немовних навчальних закладів мають оволодіти загальнонавчальною та професійно орієнтованою лексикою, вміти знаходити спеціальні джерела іноземною мовою, відбирати роботи з певної тематики, працювати з довідковою літературою. Для організації поточної роботи студентам часто доводиться здійснювати переклад технічних текстів і науково-технічної літератури, що дозволяє відслідковувати новини у своїй фаховій сфері і завжди бути в курсі останніх світових наукових досягнень. У їхній подальшій професійній діяльності виникає потреба у перекладі технічної документації для правильної установки та експлуатації обладнання у зв'язку з впровадженням нових технологій на виробництві. Все це сприяє тому, що опанування навичками технічного перекладу стає все більш значущим та актуальним для майбутніх фахівців різних сфер діяльності.

Під технічним перекладом, який є різновидом письмового перекладу, мається на увазі переклад технічних текстів, документації та науково-технічної літератури. Саме в текстах науково-технічного характеру

зустрічається фахова лексика, що часто не має прямих еквівалентів при перекладі з однієї мови на іншу, і тому переклад технічної літератури має на меті прагматичну адаптацію тексту оригіналу при необхідності збереження форми та змісту.

Актуальність нашого дослідження зумовлена широким застосуванням прийому експлікації в перекладознавстві як одного із способів адекватного розуміння інформації іншомовного джерела, але питання, пов'язані з особливостями його застосування, досліджувалися мовознавцями побіжно у вигляді окремих зауваг при розгляданні лексичних труднощів перекладу [1; 3; 4]. **Метою** статті є спроба окреслити коло можливих способів експлікації при перекладі науково-технічної літератури, виявивши переваги і недоліки кожного з них.

Особливості технічних текстів. Переклад технічної документації, інструкцій до обладнання, фахової літератури вимагає від перекладача одночасно професійної і перекладацько-лінгвістичної компетентності. Перекладач повинен мати спеціальні знання в тих галузях, до яких належить технічна документація та достатньо володіти іноземною мовою, уміти логічно мислити. Тексти науково-технічного стилю характеризуються стислістю та однозначністю, основна увага автора спрямована на конкретні факти, які треба описати і пояснити. Переклад таких текстів простіший за своєю граматичною структурою порівняно з художніми. Оскільки технічний текст позбавлений образності та орієнтований на передачу інформації, то можливе її повне збереження при перекладі.

Основна складність перекладу науково-технічних текстів полягає у розкритті та передачі засобами рідної мови іншомовної професійно-спрямованої лексики. І тому обов'язковою умовою повноцінного перекладу спеціального тексту є фахове розуміння його перекладачем. Механічне заучування термінів, без знання самих явищ, процесів та механізмів, про які йдеться в оригіналі, може призвести до грубих помилок в перекладі. Крім того, у спеціалізованих текстах нерідко з'являються «технічні неологізми», пов'язані із вживанням нових термінів, значення яких ще не зафіксоване у словниках, що створює суттєві труднощі під час роботи над перекладом. Такі терміни в мовознавстві називаються безеквівалентними, але це не означає, що вони зовсім неперекладні, і ця проблема вирішується шляхом використання інших мовних засобів. Труднощі перекладу спеціальних та безеквівалентних термінів фактично збігаються з труднощами перекладу загальнонаукової та технічної термінології, а прийоми їхнього перекладу практично тотожні. Перекладач повинен добре знати переваги та недоліки кожного з цих прийомів та обрати найбільш ефективний для даного тексту.

Необхідність забезпечення адекватного розуміння тексту, що перекладається, змушує перекладача замінювати безеквівалентний елемент додатковою інформацією, яка є трактуванням цього терміну чи поняття. І, таким чином, імпліцитна інформація оригіналу стає експліцитною у перекладі. Прийом експлікації є одним із поширених способів такої заміни.

Експлікація (від лат. *explicatio*) – у широкому значенні «пояснення», «уточнення поняття, значення слова». В мовознавстві цей термін ввів Р. Карнап [2, с. 3-81] для роз'яснення неточних або «розпливчастих» понять, що вживаються в повсякденному житті або на початкових етапах наукового чи логічного розвитку. Однак цей термін чітко не окреслений, і різні мовознавці трактують його по-різному. Ми дотримуємося точки зору В. Н. Комісарова [3, с. 213], який розуміє експлікацію як будь-який переклад оригінальної інформації чи то на рівні граматики або лексики, чи на рівні глобального контексту та фонових знань. Експлікація зазвичай пов'язана із заміною виразів, що не мають еквівалентів у мові перекладу, на споріднені, схожі чи більш зрозумілі. І тому, в силу своєї обмеженості, експлікація – це більш вузьке поняття, ніж пояснення.

Недолік цього способу перекладу полягає в тому, що його вживання призводить до якісної та кількісної зміни інформації в тексті перекладу. Застосування експлікації виправдано у тому випадку, коли переклад видається неможливим через те, що в даній галузі ще не існує адекватних відповідників. Продуктивність експлікації при перекладі на українську мову також пояснюється розбіжностями у засобах творення слів та словосполучень.

До основних експлікаційних прийомів перекладу безеквівалентної лексики ми віднесли калькування, транслітерація, транскрипція, описовий переклад, примітки та виявили певні закономірності.

Калькування – це переклад слова або словосполучення шляхом заміни їхніх складових частин на відповідні у мові перекладу з подальшим поєднанням перекладених частин без будь-яких змін. Мета калькування – у створенні нового слова або сталого виразу у мові перекладу, що копіює структуру лексичної одиниці мови оригіналу, і, таким чином, передає його значення. Наприклад,; *process-handling procedure* – *процедура управління процесом*; *disk storage* – *дискова пам'ять*; *sky-scraper* – *хмарочос* (рос. *небоскреб*). Широко поширено калькування сталих та багатокомпонентних словосполучень. Труднощі при їхньому перекладі часто усуваються за допомогою калькування зі зміною послідовності компонентів словосполучення: *Basic Input/Output System (BIOS)* – *базова система вводу-виводу*; *United Nations Organization* – *Організація Об'єднаних Націй*.

Частотність застосування прийому калькування пояснюється тим, що кожному елементу словосполучення на мові оригіналу відповідає один елемент словосполучення мовою перекладу, отже, реалізується принцип економії мовних засобів.

Калькування є виправданим при перекладі термінологічних словосполучень тоді, коли складові елементи цих словосполучень вже посіли певне місце у термінологічній системі мови перекладу і є доступними для розуміння спеціалістів. Щоб застосувати цей прийом, необхідно переконатися, що в мові перекладу дійсно відсутнє дане слово чи вираз.

Транслітерація і транскрипція є надзвичайно продуктивними засобами перекладу і збагачують прошарок запозиченої лексики. Прийом транслітерації полягає у заміні букв, з яких складається іншомовне слово,

буквами мови перекладу. Наприклад: *laser* – *лазер*; *port* – *порт*; *Waterloo* – *Ватерлоо*. Для використання цього прийому перекладачеві не обов'язково знати вимову слова, йому достатньо зорового сприйняття. Це призводить до спотворення звучання слова, що є одним з недоліків застосування цього прийому. Крім того, враховуючи архаїчні особливості англійської орфографії, існують розбіжності у британському та американському варіанті англійської мови, і у таких випадках застосування транслітерації стає недоцільним. Цей прийом краще використовувати у випадках, коли звучання слова, що перекладається, викликає у носія мови перекладу чіткі асоціації.

Більш поширений у перекладознавстві прийом транскрипції, оскільки він передає не орфографічну форму слова, а фонетичну. Наприклад: *computer* – *комп'ютер*; *interface* – *інтерфейс*; *hacker* – *хакер*. Однак така заміна достатньо умовна у зв'язку із різною фонетичною будовою мов оригіналу та перекладу. Перекладачеві слід враховувати, що у використанні прийому транскрипції завжди є елемент транслітерації: *cursor* – *курсор*; *supervisor* – *супервізор*; *transnational* – *транснаціональний*. При наявності кількох варіантів вимови слова слід вибирати варіант, найбільш близький до графіки.

Вживання прийому транскрипції/транслітерації при перекладі має певні обмеження. По-перше, необхідна наявність у лексичній одиниці, що перекладається, певної фонетичної будови для подальшого утворення відмінкових закінчень з метою повноцінного функціонування у мові перекладу. По-друге, репродуковане запозичення повинно природно увійти у систему фахових понять відповідної сфери. Так, наприклад, при перекладі терміну *outsourcing*, що означає виконання завдання або частини діяльності підрядником (а не штатними працівниками підприємства), доцільно використати прийом транскрипції, оскільки це слово не має відповідників в українській мові, тому що це явище ще не поширене в нашій країні, і добір близького за значенням еквівалента неможливий: *аутсорсинг*. Та, з іншого боку, подібні новоутворення часто бувають незрозумілі читачеві і вимагають додаткових пояснень чи приміток, що можна віднести до недоліків цього прийому. Але транскрипція та транслітерація залишаються основними прийомами при перекладі власних назв.

Якщо транслітерація/транскрипція використовується в основному при перекладі окремих слів-термінів, то переклад термінологічних словосполучень здійснюється більше засобами калькування та описового перекладу.

Описовий переклад найбільш близький до експлікації, оскільки являє собою передачу значення іншомовного слова за допомогою розширеного пояснення. Чисельні приклади цього прийому можна знайти у будь-якому перекладному словнику. Цей прийом дозволяє передати значення терміну достатньо точно, але в тексті багатослівне пояснення ускладнює синтаксичну конструкцію речення, змінює кількісний склад перекладу. Наприклад, *holding gains* – *прибутки у результаті володіння активами*; *stock option plan* – *право працівника на придбання за пільговою ціною акцій компанії*. Отже, недоліком

описового перекладу є його багатослівність і громіздкість, що позбавляє його точності та стислості. Використання описового перекладу доцільно вживати тоді, коли жоден із вище описаних прийомів не розкриває значення іншомовного поняття, і тому його просто треба пояснювати, або у тих випадках, коли можна обмежитись достатньо коротким трактуванням. Щоб застосувати цей прийом, необхідно визначити, спираючись на контекст, значення лексичної одиниці, що перекладається, врахувати її словотворчі елементи і основні способи утворення нових слів. Наприклад, *non-mouse program* – програма, яка не підтримує роботу з мишкою; або слово *outdoorsman* легко піддається описовому перекладу навіть і без контексту, якщо його розбити на складові частини: *outdoors* – на відкритому повітрі, зовні;

man – людина. Поєднавши отримані значення складаємо переклад, який вже варіюється в залежності від контексту: людина, яка надає перевагу перебуванню на свіжому повітрі, тобто турист або відпочиваючий.

Часто описовий переклад застосовують також через особливості вживання даного слова в контексті. Якщо, під час роботи над текстом, перекладач має змогу вибрати вид перекладу, то необхідно керуватися особливостями контексту. Транскрипцію обирають, коли лексична одиниця перекладу є залежним членом речення або її значення у транскрибованому вигляді буде зрозумілим із змісту тексту. Віддавати перевагу описовому перекладу слід у тих випадках, коли його можна викласти максимально стисло. Наприклад, різноманітні сполучення зі словом *lobby* зазвичай вимагають обов'язкової транскрипції при перекладі, але, коли це слово вживається в переносному значенні – *farmer's lobby*, доводиться застосовувати описовий переклад: тиск на уряд з боку фермерів.

Крім того, розгорнуте багатослівне пояснення важко виокремити із низки інших явищ, що описуються в тексті, і воно втрачає ознаки терміну – стислість і місткість. Тому рекомендується після першого знайомства читача з перекладеним терміном шляхом описового прийому при подальшій роботі з текстом використовувати коротший спосіб його маркування – калькування чи транскрипцію. Зрозуміло, що така заміна можлива за умови, що користувач перекладу засвоїв значення даного терміну. Так, наприклад, термін *аудит* утворився шляхом транскрипції і транслітерації і в наш час настільки вживаний не тільки у фінансовій сфері, що не потребує тлумачення, але коли у фаховій літературі слово *audit* з'явилося вперше, необхідно було застосувати описовий метод перекладу.

На відміну від проаналізованих вище прийомів калькування, транскрипції та транслітерації, які носять механічний характер, описовий переклад вимагає від перекладача фахових знань сфери перекладу, проникнення в суть явищ, що перекладаються, глибоке знання спеціалізованої лексики.

Примітки. Різновидом описового перекладу є примітки. Це додатковий прийом, що супроводжує слова, перекладені шляхом

калькування, транскрипції чи транслітерації, які потребують розширеного пояснення. Примітка може бути короткою і уточнювати поняття. У цьому випадку її оформлюють у тексті, зазвичай, у круглих лапках. Так, перекладене за допомогою транскрипції слово *фейсбук* з'явилося на сторінках різноманітних видань з приміткою *соціальна мережа*, і цього було достатньо для розуміння суті нової лексичної одиниці. Зараз *Facebook* настільки уживане в мовленні, що зрозуміле загалу навіть без транскрибування. Якщо само поняття відсутнє у мові перекладу, або є у словнику, але трактується недостатньо глибоко для даного контексту, то примітка виноситься за поле тексту і може бути досить об'ємною.

Цей спосіб достатньо продуктивний, оскільки несе довідкову інформацію про явище, що перекладається, і найбільш широко його трактує. Перевага примітки в тому, що при всій своїй інформативності, вона не загромождає речення, пливаючи на його кількісну та якісну структуру.

Висновки. При перекладі термінологічної лексики науково-технічної літератури виникають складності у пошуках відповідників для адекватного перекладу. Основна причина виникнення безеквівалентної лексики – це відсутність певних понять чи реалій наукової дійсності у мові перекладу. Одним із продуктивних способів підвищити рівень відповідності перекладу тексту оригіналу є експлікація, яку у нашому дослідженні ми трактуємо як заміну безеквівалентного елемента на споріднені, схожі чи більш зрозумілі поняття. Експлікація – це, насамперед, пояснення для фахівця, мета її застосування – гарантувати та полегшити розуміння інформації іншомовного джерела. Коли перекладач вирішує використати експлікацію, він повинен визначитися із способом її реалізації в тексті, що перекладається.

Більшість безеквівалентних термінів часто перекладають шляхом калькування із застосуванням граматичних та лексичних заміни. Описовий переклад використовується нечасто через свою громіздкість. Більш продуктивним різновидом цього способу є примітка, оскільки вона може функціонувати як джерело додаткової (роз'яснювальної) інформації. Транслітерація та транскрипція використовуються в тих випадках, коли можливе органічне включення такої заміни в систему понять відповідної сфери.

Експлікація призводить до кількісних та якісних змін у тексті перекладу, тому перекладач повинен добре знати переваги та недоліки кожного з цих прийомів та обрати найбільш ефективний для даного тексту. Правильне використання будь-якого перекладознавчого прийому передбачає творчий підхід перекладача до кожного конкретного завдання, вимагає не лише мовознавчих, але й наукових і технічних знань.

При навчанні технічного перекладу варто звернути увагу на явища так званої хибної безеквівалентності. Через брак мовних чи фахових знань студенти помилково відносять переклад незнайомих їм термінів чи виразів до безеквівалентних, хоча в новітніх словниках значення цих слів вже зафіксовано. Тому необхідно спонукати студентів до постійного розширення

лексичного запасу фахової терміносистеми, а знання та правильне використання зазначених вище способів допоможе подолати труднощі та уникнути помилок при перекладі спеціалізованих текстів.

Оскільки у вітчизняній літературі наразі немає ґрунтовних теоретичних досліджень, які б систематизували способи експлікації, наша стаття, не претендуючи на вичерпне вирішення всіх питань, що виникають при перекладі науково-технічної літератури, спрямована на висвітлення тільки деяких істотних аспектів розглянутої теми. Це спонукає до подальшого дослідження даної проблеми та пошуку ефективних шляхів її вирішення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Влахов С. Непереваемое в переводе / Сергей Влахов, Сидер Флорин. – М.: Международные отношения, 1980. – 342 с.
2. Карнап Р. Значение и необходимость. Исследование по семантике и модальной логике : монографія / Рудольф Карнап; [пер. с англ. Н. В. Воробьев]. – М. : Изд-во инстр. лит-ры, 1959. – 384 с.
3. Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты): учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. / Вилен Наумович Комиссаров. – М. : Альянс, 2013. – 250 с. – (Препринт).
4. Миньяр-Белоручев Р. К. Теория и методы перевода / Юрий Константинович Миньяр-Белоручев. – М. : Московский лицей, 1996. – 208 с.

REFERENCES

1. Vlahov, S. & Florin, S. (1980). *Untranslatable in translation*. Moscow (in Russian).
2. Karnap, R. (1959). *Meaning and Necessity: a Study in Semantics and Modal Logic*. [monograph]. Moscow (in Russian).
3. Komissarov, V.N. (2013). *Theory of Translation (linguistic aspects)*. Moscow. (in Russian).
4. Miniar-Beloruchev, R.K. (1996). *Theory and methods of translation*. Moscow (in Russian).

Н. А Бараненкова, С.В.Литвин. Экспликация как способ перевода безэквивалентной лексики научно-технической литературы.

В статье рассматриваются лексические трудности, которые возникают при переводе научно-технической литературы. Анализируются особенности применения приема экспликации как одного из способов адекватного понимания безэквивалентной лексики источника на иностранном языке. Именно в текстах научно-технического характера встречается специализированная терминология, которая при переводе не имеет прямых аналогов, и поэтому главной задачей переводчика технической литературы является прагматическая адаптация текста оригинала с максимальным сохранением его формы и содержания. Предпринята попытка сгруппировать основные разновидности экспликации, основываясь на лексическом значении слова в определенном контексте, проанализированы преимущества и недостатки каждой из них. Предложены рекомендации по использованию приема экспликации при обучении переводу научно-технической литературы студентов неязыковых вузов.

Ключевые слова: безэквивалентные термины, экспликация, калькирование, описательный перевод, транскрипция, транслитерация.

N. Baranenkova, S. Lytvyn. Explication as a way of translation of non-equivalent vocabulary in scientific and technical literature.

The article deals with lexical difficulties that arise when translating scientific and technical literature. The characteristics of explication as a means of adequate understanding of non-equivalent vocabulary in a foreign language source have been analyzed. In scientific and technical texts exactly one can meet specialized terminology that in translation has no direct analogues, and therefore the main task of the translator of technical literature is a pragmatic adaptation of the original text with maximum preservation of its form and content. The role of translation in the course of training reading and understanding foreign specialized literature is determined, grade levels are analyzed and kinds of translation that are reasonable for applying each of them are outlined. The attempt to group the main varieties of explication based on the lexical meaning of the word in a particular context has been made, the advantages and disadvantages of each have been analyzed. The recommendations on the use of explication in teaching students of non-linguistic universities translation of scientific and technical texts have been suggested. The question of the increase of learning efficiency of a foreign language in technical college and forming students' skills of using a foreign language for practical work in their speciality is touched upon.

Keywords: non-equivalent terms, explication, a loan translation, descriptive translation, transcription, transliteration.

Стаття надійшла до редакції 24.11.2014